

Rijk en Arm

BOUDIEN DE VRIES

Dertig jaar geleden zouden we *Rijk en Arm* onmiddellijk vertaald hebben in 'kapitaal en arbeid'. Machtsverhoudingen, accumulatie, emancipatiebewegingen en sociale structuur, daar ging het om. Nu denken we bij dit thema vooral aan 'burgers en arbeiders', aan groepsidentiteit, politieke of burgerlijke cultuur, aan manieren waarop mensen vorm en betekenis gaven aan hun leven. Maar 'burgerlijke cultuur' of 'groepsidentiteit' zijn niet zo gemakkelijk te verbeelden in een museum. Dus hoe dat zou moeten? Geen idee.

We pakken het 'pamflet' van Byvanck en Schilp van december 2008 erbij.¹ Wat valt daarin te lezen over *Rijk en Arm* (p. 49) wat op de negentiende eeuw slaat? Vreemd genoeg ontbreken industrialisatie en arbeidersbeweging, die horen bij 'ik en wij'. Het pamflet noemt bij *Rijk en Arm* wel handel, de Rotterdamse haven, het cultuurstelsel, en: *turfstekers en keuterboeren*. Mijn reactie is dan meteen: jakkes, niet wéér die plaggenhutten, dat zegt de hendaagse bezoeker helemaal niets. Dat roept alleen het gevoel op dat 'the past' een buitengewoon onaangenaam 'foreign country' is. Dat laatste in vrij letterlijke zin, want televisie en krant schotelen dagelijks equivalente beelden voor van ploeterende mensen en schamele hutjes in verre landen. De moderne museumbezoeker associeert turfstekers niet met de armoede, waarin in veel gevallen ook hún voorouders leefden. Allochtone bezoekers weten dit doorgaans maar al te goed, in het historisch besef van de welvaartsautochtonen is deze notie zo goed als afwezig. Hier volgen puntsgewijs wat suggesties voor de representatie van *Rijk en Arm*, en dan alleen wat betreft de *sociale* kant van het thema. Ik laat het cultuurstelsel en de handel even zitten.

Ten eerste: zorg ervoor dat bezoekers zich realiseren dat er in het verleden ongelooflijk hard is gewerkt. Door fabriekswerkers, dienstboden, wasvrouwen, winkelpersoneel, ja en ook door turfstekers, turfsteeksters en keuterboeren (m/v). Het plan voor het Nationaal Historisch Museum voorziet gelukkig in 'doekamers'. Een ideaal concept voor zo'n doekamer is 'graven en sjouwen'. Zet daar een paar kruiwagens neer en stort een berg zand en laat de mensen maar eens een half uurtje de berg zand van de ene hoek naar de andere brengen. Goed voor de historische beleving. Naast gegraven is er

1 Valentijn Byvanck en Erik Schilp, *Het Nationaal Historisch Museum stimuleert de historische verbeelding* (Arnhem 2008).

ook heel veel gesjouwd in de negentiende eeuw. Niet voor niets was sjouwerman een apart beroep. Dus na het zand kruien, een stuk of wat bakstenen verplaatsen, ook heel leerzaam. Aan de wand diashows van foto's van Jacob Olie c.s. van grondwerkers en sjouwers en van grote infrastructurele werken in aanbouw. Volgens mij krijgt de bezoeker zo een bijzonder gevoel en inzicht, zoals het pamflet graag wil (p. 21 en p. 29).

Deze 'doekamer' haalt het vast niet in de plannenmakerij. Dan maar een 'gamekamer'. Iemand klikt een regio aan waar hij of zij woont en krijgt de grote infrastructurele werken te zien: bouwputten voor nieuwe woonwijken, fabrieken of cultuurtempels, grondwerk voor spoorwegtaluds, kanalen, havens, stadsparken en romantische buitenplaatsen met vijvers en kunstmatige heuvels. En dan maar raden hoeveel kruiwagens met zand dat betekende. Dit zichtbaar maken van het graafwerk hoeft natuurlijk niet beperkt te blijven tot de negentiende eeuw, want alle trekvaarten en grachten zijn ook met schoppen uitgegraven, alle dijken met kruiwagens zand opgehoogd. Meteen een mooi dwarsverband met het thema *Land en Water*. Het zou mooi zijn als mensen na het bezoek aan het NHM eens met andere ogen naar hun omgeving zouden kijken en zich realiseren dat vóór pakweg 1900 alle graafwerk in de stad en op het land handwerk was. Stoommachines waren er wel, maar niet om te graven of te sjouwen. Paarden trokken wel vrachtjes, maar zijn niet zo handig met een schop.

Ten tweede: laat de schaduwkant zien van de weelde waarin de goeude burgerij leefde. Zij kreeg ook haar portie ziekte, verdriet en tegenslag, maar wel in comfortabeler omstandigheden, uiteraard. De beter gesitueerden konden zich betere medische zorg veroorloven, maar ook voor hen was elke operatie vóór 1900 uiterst riskant, was een flink kaakabces of een gebroken heup een ramp, waren tegenwoordig relatief gemakkelijk te genezen kwalen als tuberculose dodelijk. Daar hielp rijkdom niet tegen. Gemakkelijk genoeg dunkt me, om deze situatie te verbeelden. Laat ook het uitzichtloze leven zien van welgestelde vrouwen. Om te beginnen al geen echte opleiding, na het huwelijk handelingsonbekwaam, dus geen zeggenschap over je eigen geld en als je niet trouwde je leven lang afhankelijk van familie. Probeer egodocumenten te vinden van vrouwen² of neem desnoods romanpassages waarin die uitzichtloosheid voelbaar wordt gemaakt, net als de verstikkende sociale controle. Om de link te leggen tussen toen en nu: maak korte video's in het 'kostuumdramagenre', gevolgd door een vrijgevochten meid van tegenwoordig die uitlegt: dit was mijn over-overgrootmoeder, die had vast graag willen doen wat ik doe, namelijk ... En doe hetzelfde met de arme over-overgrootmoeders die zich niet eens konden ontplooiën in lezen en borduren. Misschien een paar bekende Nederlanders voor inhuren?

2 Zie de lijst van gedrukte negentiende-eeuwse egodocumenten op www.inghist.nl en een voorlopige lijst van egodocumenten in handschrift: <http://www.egodocument.net/egodocument/repertorium.html>.

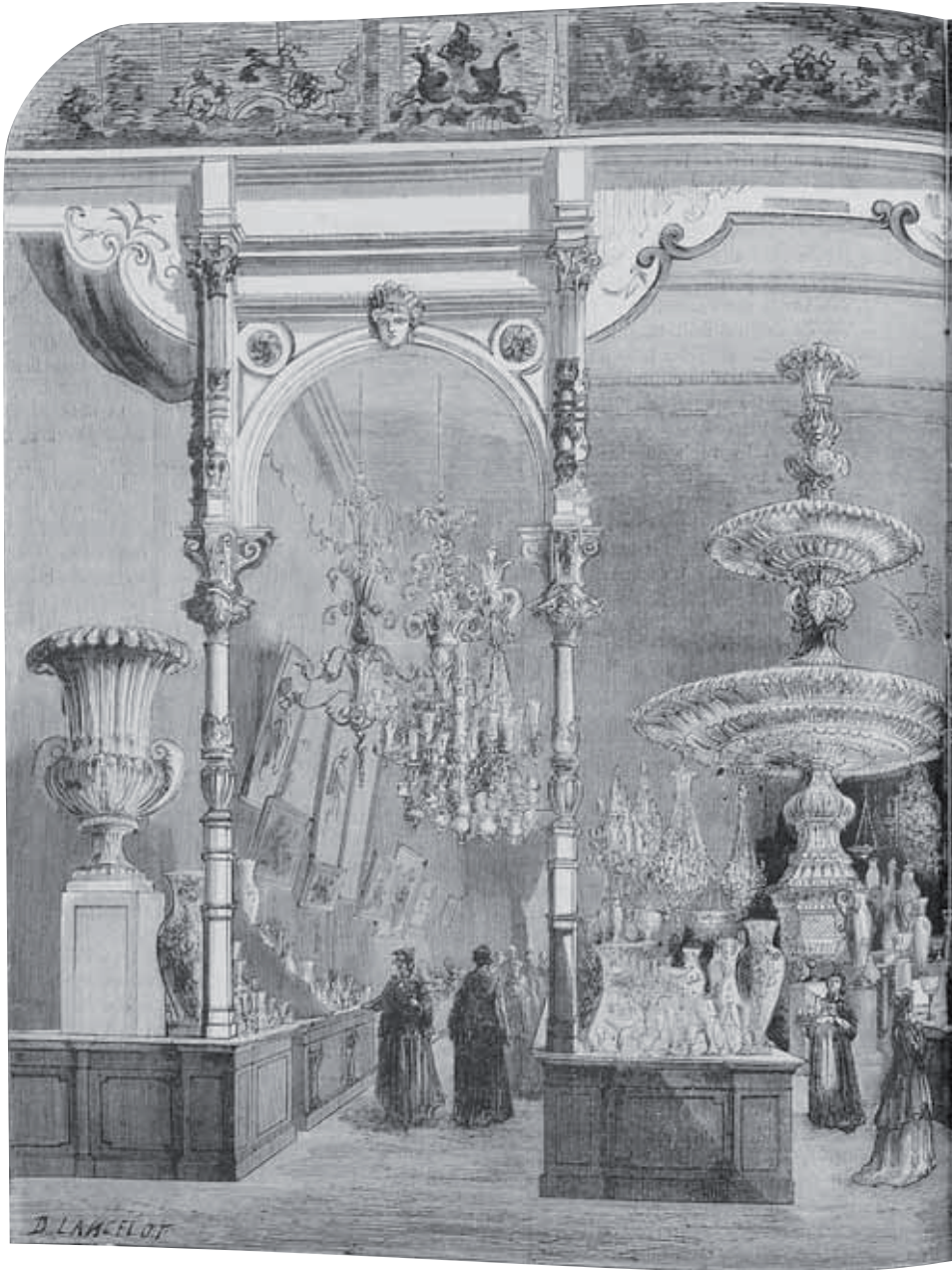
Ten derde wil het NHM volgens het pamflet: ‘met objecten een gevoel van historische authenticiteit teweeg brengen’ (p. 27). Niets brengt de historische authenticiteit zo nabij als bronnen. Durf bronnen te laten zien! En dan niet alleen de spectaculaire, maar ook de gewone, zoals de belastingkohieren, de boedelbeschrijvingen, akten van de burgerlijke stand en het bevolkingsregister. Toon bezoekers digitaal het negentiende-eeuwse bevolkingsregister van hun eigen woonplaats. Plak een historische foto van het huis en de plattegrond ervan aan het adres van het register. Dan zie je hoeveel gezinnen samenhookten in één pand. Dan zie je de rijkdom en ruimte van de gegoede burgers. Dan kun je meetellen hoeveel kinderen geen vijf jaar oud werden. Verzamel een paar levenslopen uit het grote project van de Historische Steekproef Nederland³ en laat zien hoe de mensen uit de eigen omgeving waar je woont voortdurend verhuisden, kinderen de deur uitgingen, zelf gezinnen stichtten en soms emigreerden naar Amerika. Geef met dit soort bronnen ook een beeld van de grote aantallen immigranten die naar Nederland kwamen in de negentiende eeuw – en maak daar meteen een stap naar de bronnen over de immigratie eerder, en later in de twintigste eeuw.

Zoek naar foto’s van deze mensen die in de schriftelijke bronnen voorkomen. Niets stimuleert zo ‘de historische verbeelding’ als de combinatie van foto’s van echte mensen en hun namen in bronnen. Dan realiseer je je: zij hebben écht geleefd. Wat we in de bronnen zien is een glimp van hun leven. Pak het prachtige boek *Het pauperparadijs* van Suzanna Jansen erbij⁴ en kijk bij haar de kunst af, hoe je een verhaal kunt maken, ook als er géén brieven en dagboeken zijn. Biedt voor mensen die héél enthousiast raken elke dag een korte workshop aan, verwijs ze naar de archieven waar ze verder kunnen.

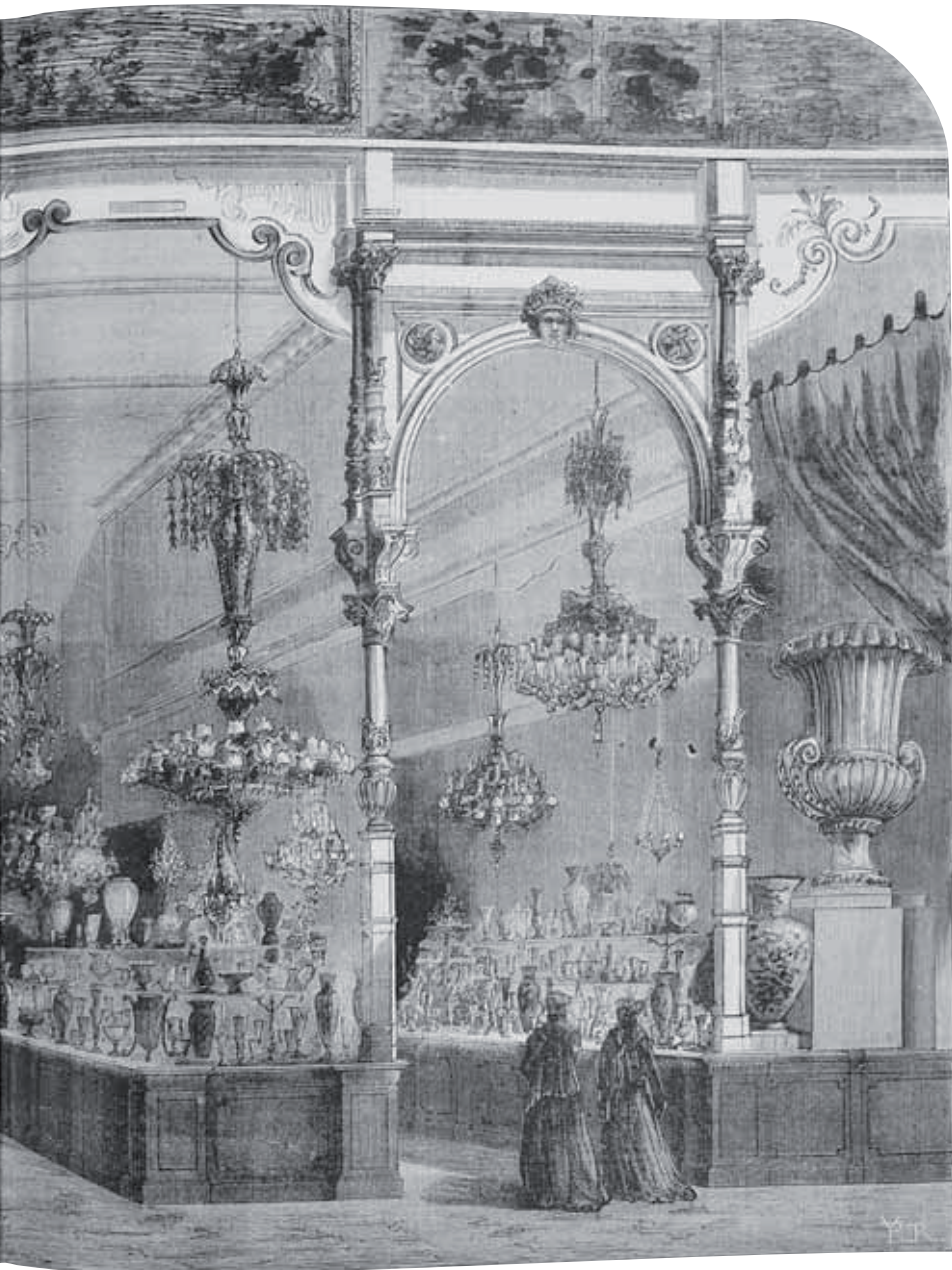
Wat het NHM vooral niet moet doen is het laatste wat Byvanck en Schilp opmerken bij het thema *Rijk en Arm*: ‘bovendien gaat er aandacht naar de gecompliceerde verhouding van geld en ethiek. In de protestantse normen gekleurde nationale cultuur sluimert vier eeuwen onbehagen met de welvaart’ (p. 49). Flauwekul heren! Ja, u heeft Schama gelezen, maar nee, u heeft niet gevolgd wat de beroepshistorici ervan vonden. Die zetten vraagtekens of het onbehagen echt bestond in de zeventiende eeuw, anders dan in moralistische teksten. In de negentiende eeuw was er in elk geval bij 99,9 procent van de mensen beslist geen afkeer van de rijkdom. Degenen die geld hadden waren er reuze trots op dat ze het hadden verdiend of geërfd. En de armen wilden niets liever dan een sprankje welvaart. Onbehagen? Welnee.

3 <http://www.iisg.nl/hsn/indexnl.html>.

4 Suzanna Jansen, *Het pauperparadijs. Een familiegeschiedenis* (Amsterdam 2008).

Stand van de Compagnie des verreries et cristalleries de Baccarat op de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1867 (uit het tentoonstellingsbulletin L'exposition universelle de 1867 illustrée/ publication internationale par la Commission Impériale). Bohemen en Venetië konden niet wedijveren met de Franse industrie van luxueuze artikelen van spiegelglas en kristal, aldus de verslaggeving van (Franse) kristalslijpers die op over-

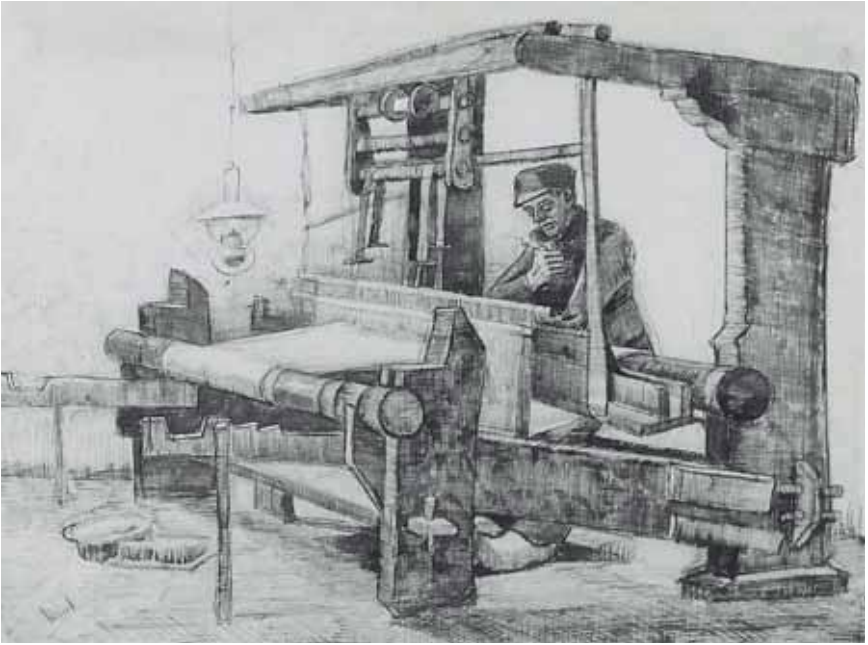

heidskosten de tentoonstelling konden bezoeken. Zij hadden echter wel aanmerking op de graad van helderheid van sommige kristallen, en op de slechte omstandigheden waaronder zij zelf dergelijk glas moesten vervaardigen. De glasindustrie bood bij uitstek slechte werkomstandigheden: hitte en brandgevaar, gevaarlijke chemische stoffen en nachtwerk (foto UB Amsterdam).

'Een russische rondgaande schommel-molen', gravure uit: G. van Laar, Magazijn van tuin-sieraden, Amsterdam 1802 (herdrukt in 1831) (Bibliotheek Universiteit van Amsterdam, Bijzondere Collecties).

Het Magazijn van tuin-sieraden is niet alleen voor de allerrijksten bedoeld. Tuinarchitect Van Laar doet ook tuinliefhebbers die over iets minder geld en grond beschikken allerlei ideeën aan de hand. Een van de nieuwste snufjes op tuingebied was deze 'russische' schommel. Hij kon zo geconstrueerd worden dat er acht mensen in konden plaatsnemen, terwijl er slechts twee nodig waren om dit speeltje te laten draaien. Dit werk deden de heren natuurlijk niet zelf, daar waren knechten voor, zoals de bijbehorende prent laat zien.

Vincent van Gogh, Wever, 1884, tekening in potlood en pen, 30,5 x 39,5 cm (Van Goghmuseum, Amsterdam).

De Brabantse textielnijverheid werd in het laatste kwart van de negentiende eeuw nog gedomineerd door huisarbeid. De industrialisering verliep er traag, maar wierp wel zijn schaduw vooruit: door concurrentie vanuit gemechaniseerde fabrieken elders moesten huiswevers steeds meer produceren om in hun (minimale) levensonderhoud te voorzien. Vincent van Gogh schilderde en tekende een serie Brabantse wevers in deze situatie (uit: cat. tent. Van Gogh in Brabant. Schilderijen en tekeningen uit Etten en Nuenen, Zwolle 1987).